

Dışsal Şoklar ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaretleri Üzerindeki Etkileri

Doç. Dr. Bahri Yılmaz*

SUNUŞ

Bu çalışmamızın temel amacı, 1973/74 Birinci Petrol Şoku ile onu izleyen 1974/75 dünya piyasalarındaki durgunluğun sanayileşmekte olan bazı ülkelerin dış ticaret akımları üzerindeki etkilerini saptayabilmektir.¹

Dışsal Şoklar (DŞ) gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisini iki değişik biçimde göstermiştir : Birincisi ham petrol ve de sanayi ürünleri ithal fiyatlarındaki hızlı artıştır. İkincisi ise, dünya talebindeki gerilemenin ihracat üzerindeki etkisidir. Bu gelişmelerin olumsuz etkileri özellikle OPEC dışındaki gelişmekte olan ülkelerin reel büyüme hızları ile ödemeler bilançoları üzerinde olmuştur.² İşte amacımız, DŞ'ların dış ticaret akımları üzerindeki etkilerini Bela Balassa'nın geliştirdiği modelin de yardımıyla araştırmaktır.³

(*) Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) Dışsal şoku etkisiz hale getirmek için uygulanan salt ekonomi politikalarını araştırmamıza konu olan ülkeler açısından ve karşılaştırmalı olarak bir başka yazımızda ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

(2) Bkz. Bahri Yılmaz, «Ham Petrol Fiyatlarındaki Hızlı Artışın gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaretleri Üzerindeki Etkileri», *Hacettepe Üniversitesi İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 3, 1980, s. 40.

(3) Bela Balassa (1981), «External Shocks and Policy Reactions : Analytical Framework», (unpublished paper) OECD, Paris.

Bela Balassa (1981), «The - Newly - Industrializing Developing Countries After the Oil Crises», in : *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 117, Haft 1 Kiel.

Bunun için değişik özelliklere sahip sanayileşme yolunda ve petrole bağımlı altı ülkeyi seçtik. Bunlar Türkiye, Brezilya, Güney Kore, Hindistan, İspanya ve Yunanistan'dır. Bu ülkelerden Brezilya, Kore, İspanya ve Yunanistan değişik zamanlarda dışa dönük (outward - looking) sanayileşme stratejisine geçmişlerdir. Buna karşın Hindistan ve Türkiye 1973/78 yılları arasında da içe dönük (inward - looking) sanayileşme stratejisini sürdürmüşlerdir. Ayrıca, bu ülkelerin seçiminde uyguladıkları sanayileşme stratejilerinin yanı sıra, aralarında yapısal bazı farklılıkların bulunmasına da özen gösterilmiştir. Bunun da nedeni, sanayileşme sürecinin değişik aşamalarında bulunan bu ülkelerin dünya pazarlarındaki olumsuz gelişmeler karşısındaki tepkilerini ölçebilmek ve onların yeni koşullara uyabilme becerilerini karşılaştırmalı olarak tartışabilmektir. Böylece, neden bazı ülkelerin dışsal şokların olumsuz etkileri karşısında başarılı olabildiklerini açıklayabileceğiz. 1973/78 yılları arasındaki dönemi kapsayan araştırmamızın birinci bölümünde, metodolojik çerçeve sunulacaktır. İkinci bölümde, DŞ etki ve türlerini her ülke için ayrı ayrı belirleyerek sonuçları karşılaştıracamız.

1. Araştırmanın Metodolojik Çerçevesi⁴ :

(DŞ) ve onu etkisiz duruma getirebilmek için uygulanan politikaların dış ticaret akımları üzerindeki etkilerini Bela Balassa'nın geliştirdiği Dışsal Şoklar - Kavramı (DŞ - K) yardımıyla araştıracağız.

(DŞ - K) aşağıdaki eşitlikten hareket etmektedir :

$$(1) B = P_X X - P_M M$$

Burada; X = İhracat Hacmi

P_X, P_M = İhracat ve İthalat
Fiyat Endeksi

M = İthalat Hacmi

B = Dış Ticaret Dengesi

Eşitlik (1) deki tüm büyüklüklerin zaman içerisindeki değişimleri gözönüne alınırsa,

(4) Sunduğumuz (DŞ - K) Bela Balassa'nın geliştirdiği modelin bir kesimidir ve sadece dış ticaret akımlarını kapsamaktadır. Türkiye, İspanya ve Yunanistan için geliştirdiğimiz ayrıntılı bir şekli H. Ü. İdarî Bilimler Dergisi 1983'de yayınlanmıştır.

$$(2) \quad dB - P_X dX - dp_X X = P_M dM - dp_M M$$

Analiz için etki edilemeyen (exojen) veya politikalar yardımıyla ayarılabilen (endojen) faktörlerin ayırımı önemlidir. Buna göre, exojen büyüklükleri eşitliğin sağ yanında ve endojen büyüklükleri de sol yanında gösterirsek,

$$(3) \quad P_X dX - P_M dM - dB = dp_M M - dp_X X$$

Bu ayırımı iki temel varsayıma dayanmaktadır :

- Adı geçen ülke dünya pazarlarına ithal ve ihraç ettiği miktarlarını yönlendirerek uyum sağlayabilmektedir. Başka bir deyişle, ithal ve ihraç fiyatlarını tek yönlü etkileme gücüne sahip değildir. (Small - country - hypothese).⁵
- Buna karşın bu ülke ithalat ve ihracat hacimleri ile uluslararası kaynak transferinin kapsam ve seviyesini (3 nolu eşitlikteki dB) bağımsız olarak belirleyebilir.

Bilindiği gibi bir ülkenin ihracat hacmi sadece ulusal arz koşullarına bağlı olmayıp, aynı zamanda uluslararası talebe bağlıdır. Bu nedenle, ilk aşamada ihracat hacmindeki gerçek büyüklükleri, o ülkenin dünya pazar payları için elde edilen tahmini değerler yardımıyla hesaplanan hipotetik ihracat hacmi büyüklükleri ile karşılaştırılacaktır.⁶

Gerçek ve hipotetik dünya pazar payları arasındaki sapmalar bize, o ülkenin dışsal şoklara karşı uyguladığı ekonomi politikalarının (öncelikle ihracat teşvik önlemlerinin) başarılı olup olmadığını gösterecektir. İkinci aşamada ise, o ülke ihracatının hipotetik değerleri ile trend tahmin değerleri karşılaştırılacaktır. Bu iki de-

(5) Özellikle gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki payları çok küçüktür. Bu nedenle, bu ülkeler arz ve talep miktarlarını değiştirerek dünya pazarlarında oluşan fiyatları etkileyebilmeleri güçtür.

(6) Bunu formüle edersek, örneğin 1973 için :

$$X_{hyp} = \frac{\Delta}{MA_{1973}} X_{gerç. Dünya}$$

Burada;

X_{hyp} = Araştırmaya konu olan ülkenin hipotetik ihracatı

Δ
 MA = Bu ülkenin dünya ticaretindeki pay tahminleri

$X_{gerç. Dünya}$ = Gerçek dünya ihracatı.

ğer arasındaki negatif sapmalar ise karşılaştırılan ülkelerde dışsal veya talep şokunun etkilerini belirlememize yardım edecektir.⁷

Aynı şekilde ithalatın gerçek değerleri ile hipotetik değerleri arasındaki farklar, ithalat konusunda alınan önlemlerin etkilerini izlememize yardımcı olacaktır. Hipotetik ithalat değerlerini hesaplamak için, GSMH'nin gelişmesi ile nisbi fiyat endeksleri yardımıyla tahmin edilen ithalat talebinin gelir ve fiyat esnekliklerini kullanacağız.

Yukarıdaki açıklamaların da ışığı altında (3) nolu eşitliği yeniden formüle edersek;⁸

$$(4) P_X (dX^{gerç} - dX^{hyp}) - P_M (dM^{gerç} - dM^{hyp}) - dB \\ dp_M^{gerç} - dp_X X^{gerç} - P_X (dX^{hyp} - dX^{tr}) - P_X dX^{tr} - P_M dM^{hyp}$$

2. Karşılaştırılan ülkelerde (DŞ) ların ortaya çıkış biçimleri ve kapsamı :

(DŞ) ların büyüme hızları üzerindeki olumsuz etkilerini belirleyebilmek için önce 1973 - 1978 yılları arasında karşılaştırılan ülkelerin Gelir Ticaret Hadlerindeki (GTH) gelişmeleri incelememiz gerekir. Bilindiği gibi, GTH bir ülkenin ihracata dayanan ithalat kapasitesindeki değişimleri gösterir. Bu göstergedeki önemli bir düşüş sanayileşme için gerekli olan ve yurt içinde üretilmeyen ara ve yatırım mallarının yeterli ölçüde ithal edilememesi anlamına gelir. Bu da büyüme hızlarını olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Gelir Ticaret Haddi, Net Değişim Ticaret Hadleri (P_X / P_M) ile ihracat hacmine (Q_X) bağlıdır. Kısaca, $GTH = P_X / P_M \cdot Q_X$ dir ve

(7) Aynı şekilde;

$$X_{1973}^{tr} = MA \frac{\Delta}{1973} \cdot X_{1973}^{tr. Dünya}$$

Burada, X^{tr} = Ülkenin ihracat trendi tahminleri,

$$X^{tr. Dünya} = Dünya ihracat trendi.$$

Böylece;

$$X_{1973}^{tr} - X_{1973}^{hyp} = MA \frac{\Delta}{1973} (X_{1973}^{tr. dünya} - X_{1973}^{dünya}).$$

Parantez içerisindeki açıklama dünya ihracat trendinden sapmayı göstermektedir.

(8) gerç = gerçek büyüklükler; hyp = hipotetik büyüklükler; tr = trende göre büyüklükler.

ihracata bağı ithalat kapasitesini gösterir. Şimdi 1973/78 yılları arasında DŞ'ların Gelir Ticaret Hadleri üzerindeki etkilerini belirlemeden önce karşılaştırılan ülkelerin ithalat ve ihracat fiyatlarındaki gelişmeleri (Tablo 2) yardımıyla izleyelim.

Tablo 1'e göre, adı geçen dönem içerisinde tüm ülkelerin ithal fiyatları çok hızlı artmıştır. İthal fiyatları artışının en hızlı olduğu ülke Türkiye'dir. Diğer ülkelerdeki ithal fiyatları artışları yaklaşık aynı düzeyde gerçekleşmiştir. 1973 sonrası ithal fiyatlarındaki artışın temel nedenlerinin başında, ham petrol fiyatlarındaki anormal düzeydeki artışlar gelmektedir. Daha sonraki yıllarda, özellikle 1975 sonrası sanayii ürünleri fiyatlarındaki hızlı artışlarda ithal fiyatlarını olumsuz yönde etkilemiştir.⁹

**Tablo : 1. 1973 - 1978 yılları arasında karşılaştırılan ülkelerde
ithalat ve ihracat fiyatları (1972 = 100)
İthalat fiyatları (1)**

Ülke	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Brezilya	126	194	200	206	210	238
G. Kore	134	206	213	209	213	226
Hindistan	128	208	256	272	249	254
İspanya	113	174	185	211	257	283
Türkiye	136	195	227	254	316	484
Yunanistan	121	175	208	233	244	271
İhracat fiyatları (1)						
Brezilya	136	172	172	198	243	248
G. Kore	127	161	149	167	182	202
Hindistan	122	152	167	173	197	197
İspanya	103	128	133	153	199	203
Türkiye	132	182	179	204	256	357
Yunanistan	130	170	189	206	226	240

(1) Unit - value index.

Kaynak : International Trade Statistics, New York, çeşitli yıllar.

(9) 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979 - 1983). DPT, Ankara 1979, s. 52.

Birinci petrol şoku sonrası gelişmekte olan bazı ülkelerde ortaya çıkan ihrac fiyatlarındaki gerileme olgusu karşılaştırdığımız ülkelerde izlenmemektedir. Aksine 1973/78 döneminde altı ülkenin ihracat fiyatlarında da önemli artışlar kaydedilmiştir. Fakat ihrac fiyatları artışı (Brezilya'da 1977/78 dışında) bu ülkelerde de ithal fiyatlarının gerisinde kalmıştır.

Talbo : 2. Net Değişim Dış Ticaret Hadleri (1972 = 100)

Ülke	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Brezilya	108	89	86	96	116	104
G. Kore	95	78	70	80	85	89
Hindistan	95	73	65	64	79	78
İspanya	91	74	72	73	77	72
Türkiye	97	93	79	80	80	74
Yunanistan	108	97	91	88	93	89

Kaynak : Tablo 2.

Bu gelişmelerin sonucunda, net değişim dış ticaret hadleri (Brezilya'da bazı yıllar dışında) tüm ülkelerde olumsuz yönde gelişmiştir. (Bkz. Tablo 3). Özellikle, Türkiye ve Hindistan'ın net dış ticaret hadleri Brezilya, Kore ve Yunanistan'a göre daha da düşük düzeyde oluşmuştur.

Tablo : 3. Karşılaştırılan ülkelerdeki Gelir Ticaret Hadleri (1973 = 100)

Ülke	1974	1975	1976	1977	1978
Brezilya	83.9	89.6	101.1	122.7	125.6
Kore	89.1	98.8	153.7	195.3	232.9
Hindistan	85.9	81.4	92.2	103.6	94.9
İspanya	86.2	87.2	100.1	111.0	129.7
Türkiye	79.4	64.4	83.5	70.3	81.5
Yunanistan	99.7	101.2	114.4	118.4	129.7

Kaynak : International Trade Statistics, Çeşitli Yıllar.

Tablo 3'de çıkan diğer bir ilginç sonuç da, 1973/78 döneminde Türkiye dışındaki ülkelerin, net değişim dış ticaret hadlerinde gelişmelerin olumsuz etkilerini, özellikle 1975 sonrası ihracat hacimlerini genişleterek hafifletmeğe çalıştıklarını ve bunun sonucunda da bu ülkelerde GTH'lerinin 1975'i izleyen yıllarda olumlu yönde geliştiğini göstermektedir.

GTH'lerin yükselmesi, Türkiye dışındaki ülkelerin ithalat kapasitelerinde 1973'e göre arttığını sanayileşme ve de yapısal değişime için zorunlu yatırım mallarını ithal edebildiklerini göstermektedir.

Dışsal şokun üçüncü olumsuz etkisi dünya talebindeki gerileme şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu olgunun ortaya çıkışı, öncelikle yüksek enflasyon hızını yavaşlatmak için sanayileşmiş ülkelerde uygulanan para ve faiz politikaları sonucu meydana gelen talep daralmasıdır. Buna bağlı olarak sanayileşmiş ülkeler ithalatlarını sınırlama yoluna gitmişler ve dış ticarete korumacılık önlemlerini artırmışlardır.

Araştırmamızda dünya talebindeki gerilemenin ihracat üzerindeki etkilerini belirleyebilmek için, seçilen ülkelerin hipotetik ihracat değerleri ile trent tahmini değerlerini karşılaştırdık. Bu değerlerin hesaplanmasında 1960 - 72 dönemi esas alınmıştır. Bu iki değer arasındaki farkın negatif olması dünya talebindeki gerilemenin o ülke ihracatını olumsuz yönde etkilediğini gösterecektir.

Dış talep gerilemesinin araştırmamıza konu olan ülkelerin ihracatları üzerindeki etkilerini 3'de ortaya koymağa çalıştık.

Sonuçlara göre, dış talep gerilemesinden en çok Güney Kore etkilenmiştir. Onu sırasıyla İspanya ve Yunanistan izlemektedir. Buna karşın Hindistan, Brezilya ve Türkiye diğerlerine göre, dışsal şoktan (veya dış talep gerilemesinden) daha az etkilenmişlerdir. Göze batan diğer bir önemli nokta da hipotetik ve tahmini trent değerleri arasındaki negatif farklar, öncelikle 1975 yılından itibaren başlamakta ve giderek olumsuz yönde bir artış göstermektedir.

Tablo : 4. Karşılaştırılan Altı Ülkede Hipotetik İhracat ve Trent Tahmin Değerleri (1973 - 1978)

Ülke	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1973/78
Brezilya							
HYP	4494.1	3646.4	3402.0	3776.4	3907.7	3946.7	22173.3
TRD	3406.8	3628.8	3865.8	4118.0	4386.6	4673.0	24079.0
DİF	87.3	17.6	-463.8	-341.6	-478.9	-726.3	-1905.7
G. Kore							
HYP	2172.6	2884.7	3424.3	4835.7	6364.5	8176.8	27858.6
TRD	2182.3	2870.8	3891.1	5273.0	7144.5	9681.7	31043.4
DİF	-9.7	13.9	-466.8	-437.3	-780.0	-1504.9	-3184.8
Hindistan							
HYP	2154.4	2071.1	1779.5	1819.2	1734.1	1612.7	11171.0
TRD	2100.6	2061.2	2022.2	1983.8	1946.7	1909.8	12024.3
DİF	53.8	9.9	-42.9	-164.6	-212.6	-297.1	
İspanya							
HYP	4110.4	4464.5	4334.3	5007.4	5392.3	5667.8	28976.7
TRD	4007.6	4443.0	4925.3	5460.2	6053.2	6710.9	31100.2
DİF	102.8	21.5	-591.0	-452.8	-660.9	-1043.1	-2623.5
Türkiye							
HYP	867.9	876.8	792.0	850.7	851.0	832.8	5072.1
TRD	846.2	872.5	899.9	927.7	956.3	986.0	5488.6
DİF	21.7	4.3	-107.9	-77.0	-104.4	-153.2	-461.5
Yunanistan							
HYP	921.5	1004.8	972.2	1135.7	1227.4	-1295.4	6557.0
TRD	898.5	1000.0	1112.7	1238.4	1377.9	1533.8	7161.3
DİF	23.0	4.8	-140.5	-102.7	-150.5	-238.4	-604.3

HYP = Hipotetik gerçek ihracat değerleri (Milyon \$)

TRD = Gerçek trent tahmin değerleri (Milyon \$)

DİF = Hipotetik değerler ile tahmini trent değerleri arasında fark.

Kaynak : International Trade Statistics, (çeşitli yıllar) ve kendi hesaplarımızdır.

Dünya pazarlarındaki olumsuz gelişmelerin (GTH) üzerindeki etkilerini üç aşamada hesapladık :

Buna göre, hipotetik GTH'leri;

1) 1973/78 döneminde ve adı geçen ülkelerde (NDH) sabit kalıydı,

$$GTH^{hyp} = (P_X / P_M)_t \cdot X_t^{gerç} \quad (1973 = 100)$$

2) Dünya talebi aynı dönem içerisinde trende uygun bir büyüme göstermiş olsaydı,

$$GTH^{hyp} = (P_X / P_M)_t \cdot X_t^{gerç} \cdot X_t^{tr} / X_t^{hyp} \quad (1973 = 100)$$

3) Aynı dönem içerisinde karşılaştırılan ülkelerde gerçek NDH sabit kalıp ve gerekse dünya talebi trende uygun bir büyüme göstermiş olsaydı,

$$GTH^{hyp} = (P_X / P_M)_t \cdot X_t^{tr} / X_t^{hyp} \quad (1973 = 100)$$

Sonuçlar, ülkelere göre değişik bir görünüm sergilemektedir. Buna göre dünya pazarlarında olumsuz gelişmeler ortaya çıkmamış olsaydı, karşılaştırılan ülkelerde GTH (dolayısıyla ithalat kapasiteleri) bugünkü seviyelerinin Hindistan'da ortalama yaklaşık % 31, İspanya'da % 27, Türkiye'de % 24, Yunanistan ve Kore'de % 23, Brezilya'da ise % 19 üstünde gerçekleşmiş olabilecekti. Doğal olarak bu gelişme adı geçen ülkelerin sanayileşme süreçlerini hızlandırabilecek ve büyüme hızlarını olumlu yönde etkileyebilecektir.

SONUÇ

1973/78 yılları arasında Dışsal Şoklar tüm karşılaştırılan ülkelere ithal fiyatlarında hızlı artış biçiminde ortaya çıkmıştır. İthal fiyatlarındaki hızlı artışa neden olan iki temel faktör vardır. Birincisi ham petrol fiyatlarındaki hızlı artıştır, ikincisi ise, 1975 sonrası kendini hissettiren sanayi ürünleri fiyatlarındaki hızlı tırmanıştır. Buna karşın dünya talebindeki gerileme öncelikle ithal ikamesi politikası uygulayan Türkiye ve Hindistan'ı diğer ülkelere oranla daha çok etkilemiştir.

